

OSTAȘII PUȘCAȘI AI CETĂȚII DEVA ÎN SECOLELE XVI—XVII

IOSIF JIVAN

Istoriografia din trecut privitoare la cetățile aflate pe teritoriul Transilvaniei înfățișa îndeosebi faptele vitejești ale regilor, voievozilor sau principilor, elogiind eroismul acestora.

Aplicarea concepției materialiste la studiul fenomenelor sociale ne-a permis să scoatem la iveală adevăruri noi, necunoscute, în cazul nostru să relevăm rolul deosebit de important pe care l-au avut țărani de pe domeniul cetății Deva în calitatea lor de ostași ai cetății.

Considerăm că pentru a avea o imagine clară despre rolul militar precumpănitor pe care l-au avut țărani în întreaga perioadă a principatului transilvănean, ca și despre importanța recrutării lor la cetate, este necesar să urmărim modul de recrutare, împrejurările în care au fost recrutați și în ce calitate au fost angajați țărani la cetatea Deva. La fel socotim că nu se vor putea înțelege obiectivele pe care le urmărim dacă nu vom analiza în prealabil organizarea militară a principatului în general, precum și întreținerea cetăților în special.

O dată cu transformarea politică a voievodatului Transilvaniei în principat autonom s-a schimbat și organizarea militară a acestuia. Chestiunile militare și cele financiare ale principatului au fost hotărâte de acum înainte de către dietele celor trei „națiuni”¹.

Obligația principilor era să se îngrijească de apărarea cetăților și a țării atât în timp de pace, cât și în război². Ei aveau la îndemână dorobanți roșii³. Dar nucleul de armată permanentă a principilor n-a fost suficient pentru paza cetăților și din acest motiv s-a hotărât ca cele trei „națiuni” —

¹ Kálmán Barthos, *Erdély pénz és hadügyei János Zsigmond korában* (Problemele financiare și militare ale Transilvaniei în timpul lui Ioan Sigismund), Budapesta, 1902, p. 6.

² *Ibidem*, p. 68.

³ *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 123.

nobilimea maghiară, sașii și secuii — să dea în timp de pace un anumit contingent de ostași pentru paza cetăților⁴.

În cazul că țara era amenințată să fie cotoplită de către un dușman din afară, se mobilizau cele trei „națiuni” și populația orașelor. Aceste mobilizări se făceau prin ridicarea generală la oaste.

Însă, în primul deceniu al principatului, cerințele organizării militare descrise mai sus nu s-au putut îndeplini întocmai. Aceasta din motivul că în perioada principatului Transilvaniei viața sa politică a fost caracterizată de luptele pentru putere ale marii nobilimi grupate în partide (turcofilă sau germanofilă), ca și de rivalitatea neîncetată dintre Imperiul otoman și Imperiul habsburgic⁵.

Aceste lupte s-au exteriorizat în faptul că magnații maghiari, germanofili și sașii nu au contribuit la darea contingentului de ostași pentru apărarea cetăților și nu au plătit nici dările cuvenite pentru întreținerea ostașilor. Așa fiind, Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, s-a folosit de trupe mercenare pentru paza și apărarea cetăților.

În urma rivalităților existente între cele două imperii, Habsburgii reușesc la 1551 să pună vremelnic stăpânire pe Transilvania timp de 5 ani. Stăpânirea Habsburgilor din Transilvania a întâmpinat însă mari greutăți, izvorâte în primul rând din nemulțumirea populației provocată de administrația și de fiscalitatea germană⁶. Pentru a schimba această stare defavorabilă Habsburgilor, la sfârșitul lunii mai 1555 Ferdinand numește voievozi ai Transilvaniei și ca reprezentanți ai săi pe Ștefan Dobó și Francisc Kendy. Dar acești voievozi nu au fost în stare să schimbe opinia publică dușmănoasă germanilor. În țară se formase un curent puternic favorabil readucerii la cârmă a principelui Ioan Sigismund cu ajutorul turcilor.

În aceste condiții, voievozii s-au văzut izolați pe întreg teritoriul Transilvaniei; la sfârșitul anului 1555, ei dispuneau numai de cetățile Deva și Gherla. A existat pericolul ca turcii să atace cetatea Deva, dar din lipsă de mijloace financiare nu s-au putut angaja ostași mercenari pentru apărarea ei. Datorită acestor împrejurări, voievozii au chemat pe țărani aflați pe moșiile domeniului să facă servicii ostășești la cetate⁷.

Chemarea lor s-a dovedit a fi utilă, întrucât Petrovics, partizanul lui Ioan Sigismund, a și venit din Banat cu o mică oaste pentru a cuceri cetatea. Asediul cetății a ținut timp de 7 luni. De obicei chemarea la oaste ținea o lună. Putem presupune că peste acest termen țărani au prestat servicii militare, fiind dispensați astfel de a da cele trei feluri de rentă feudală. Această absolvire s-a putut da cu ușurință, dat fiind că țărani și așa

⁴ *Erdélyi Diaétek Uégzéseinek Foglatatja* (Conținutul hotărârilor dietelor Transilvănene), vol. II, Cluj, 1832, p. 21.

⁵ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1962, p. 931.

⁶ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, I. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1963, p. 137.

⁷ E. Veress, *Hunyadvármege János Király és Izabella királyné korában* (Comitatul Hunedoara în timpul regelui Ioan și al reginei Izabela); în *Hunyad. tört. és régészeti társulat evkönyve*, Deva, 1904, p. 59.

nu erau în stare să presteze renta, întrucît trupele mercenare ale împăratului german aflate în regiunea cetății Deva în perioada 1551—1553 au ruinat și au sărăcit țărănimea de aici pentru un deceniu. Astfel, prin serviciile lor, țărani au servit interesele împăratului german, dar pentru ei înșiși acestea au constituit o nouă povară, grea și apăsătoare.

Dacă recrutarea țăranilor la cetate s-a făcut cu această ocazie temporară, peste cîteva ani însă vom asista la recrutarea lor permanentă. Aceasta s-a făcut, după cum se va vedea, sub domnia principelui Ioan Sigismund (1559—1572). Trebuie să privim organizarea nouă de apărare a cetății în primii săi ani de domnie ca un act de apreciere a importanței militare pe care o avea cetatea. Nu este exagerat, credem, dacă susținem că, dintre toate cetățile aflate pe teritoriul Transilvaniei, cetatea Deva era cea mai importantă. Avem cîteva relatări în ce privește importanța strategică a cetății în secolele XVI—XVII. Din descrierile italianului Giovannandrea Gromo făcute în 1564 aflăm că cetatea Deva era considerată ca una dintre cele mai importante fortărețe ale țării, întrucît se afla așezată într-un defileu periculos⁸. De la Deva pînă la Ilia (raion Ilia) este o distanță de 26 km. Pe acest traseu, munții și dealurile aflătoare pe ambele părți ale Mureșului coboară aproape de malurile acestui rîu. Așa fiind, este format un defileu strîmt. La această strîmtoare se referă Gromo. Ne mai spune în continuare că numai după cucerirea acestei fortărețe de către dușman îi este deschisă calea spre întreaga țară.

Călătorul turc Evlia Celebi, care a trecut prin Deva în 1664, o descrie ca o cetate puternică, întrucît este așezată pe un vîrf de stîncă și nu se poate ajunge la ea⁹.

Cronicarul Nicolae Bethlen ne relatează în 1666 că cetatea Deva era fortăreața cea mai sigură din Transilvania¹⁰.

Fără îndoială că, datorită așezării ei la o distanță de numai cîteva zeci de km de granița dintre Transilvania și Banatul ocupat de turci, cetatea Deva a fost considerată ca cea mai importantă cetate a țării din epoca primordială. Tot datorită așezării ei strategice, cetatea Deva a avut rolul primordial de a apăra granița de apus a Transilvaniei. Acest fapt ne este atestat cu prisosință.

Se poate presupune că garnizoana cetății a fost reorganizată nu numai datorită importanței ei strategice, ci și contradicțiilor care s-au ivit între cele trei „națiuni” și principe. Contradicțiile erau de ordin financiar, militar și politic.

Prin hotărârile dietelor din 22 mai 1552 de la Turda și 11 noiembrie 1562 de la Cluj s-a decretat să plătească dările extraordinare și magnații.

⁸ A. Decei, *Giovannandrea Gromo. Compendio della Transylvania*, în „Apulum”. Alba-Iulia, 1943—1945, p. 171.

⁹ Dr. Imre Karácson, *Evlia Cselebi, török világ utazó magyarországi utazása 1660—1664* (Călătoriile prin Ungaria a călătorului turc Evlia Celebi în anii 1660—1664), Budapesta, 1907, p. 28.

¹⁰ Laszlo Kövári, *Erdély Epitészeti Emlékei* (Monumentele arhitectonice ale Transilvaniei), Cluj, 1866, p. 170.

Prin aceste hotărâri au fost vizate și însemnatele domenii pe care le avea principele în posesia sa. Pe plan militar, în dieta ținută la 4—9 noiembrie 1562 la Alba-Iulia s-a redus contingentul de ostași trebuincioși apărării țării în timp de pace. Fără îndoială că prin această hotărâre s-a subliniat din nou îndatorirea principelui de a se îngriji de apărarea cetăților în timp de pace, întrucât el avea în posesia sa mai multe domenii.

De asemenea dieta din 11—18 aprilie 1561 a cerut ca, la ridicarea generală la oaste, și principele să trimită ostași călăreți și pedestri de la curtea sa, precum și un număr de pușcași de pe locurile camerale. Prin locurile camerale se înțelegeau domeniile statului, ale țării¹¹. Și, în sfârșit, pe plan politic, în dieta din 12 noiembrie 1561 s-a cerut ca toți comandanții și funcționarii cetăților să fie judecați de către organele comitatului nobiliar.

Motivat de contradicțiile pe care le-am arătat mai sus, puterea centrală a militarizat domeniul cetății Deva. Acest domeniu a fost considerat la acea dată ca fiind proprietatea statului¹². Principele a scos de sub jurisdicția comitatului nobiliar domeniul cetății Deva, pentru a nu avea controlul financiar, militar și politic al celor trei „națiuni”. Dietele ținute la 2 ianuarie 1564 la Sighișoara și la 4 iunie 1564 la Turda au recunoscut și au aprobat această stare de fapt și de drept creată domeniului Deva de către principe.

Prin exceptarea domeniului Deva s-a făcut o distincție între proprietatea statului, pe de o parte, și proprietățile private ale principelui, pe de altă parte. Cu acest act asistăm pentru prima dată în epoca principatului la stabilirea situației de drept a bunurilor proprietatea statului. Prin scoaterea domeniului cetății Deva de sub jurisdicția comitatului nobiliar, domeniul a fost organizat într-un comitat de graniță (*Markgrafschaft*), ca o instituție feudală cu totul aparte de aceea a comitatului nobiliar. Se oglindesc două caracteristici ale acestei organizări. Puterea centrală, în contradicțiile pe care le are cu cele trei „națiuni”, se sprijină în permanență din punct de vedere militar pe țărani aflați pe moșiile domeniului cetății. În acest comitat de graniță nou înființat, puterea centrală a dat o nouă organizare militară țăranilor ostași recrutați. De acum înainte serviciul lor ostășesc către cetate devine obligatoriu și permanent, de natură specific feudală. Domeniul cetății astfel organizat a avut mai multe privilegii. Analiza lor ne arată că acestea erau identice cu ale unor instituții feudale existente deja în Ungaria și transplantate și în Transilvania.

Habsburgii, încă în secolul al XVI-lea, au împărțit deseori în Ungaria demnitatea de baronat drept titlu permanent nobilimii înalte, magnaților. Aceștia, după modelul german, au fost numiți baroni liberi (*Freiherrn, liberi barones*)¹³. Printre acești magnați a existat o grupă fruntașă, care,

¹¹ Dr. Dezső Márkus, *Magyar Jogi Lexikon* (Lexiconul juridic maghiar), vol. IV, Budapesta, 1906, p. 526.

¹² *Corpus Juris Hungarici*, vol. I, 1000—1526, Budapesta, 1899, p. 709.

¹³ Akos Timon, *Magyar Alkotmány és Jogtörténet* (Istoria Constituției și dreptului maghiar), Budapesta, 1902, p. 527.

o dată cu punerea în aplicare a organizării militare banderiale (pe steaguri), a dobândit dreptul să-și trimită ostașii de pe moșiile lor sub steag propriu¹⁴. Domeniile cu privilegii, scoase de sub autoritatea comitatului nobiliar din Transilvania în timpul principiilor independenți, au fost de asemenea numite baronate libere¹⁵.

Iată deci condițiile în care domeniul cetății Deva a fost transformat în baronat liber. Am socotit necesar să insistăm asupra acestor probleme întrucât transformarea menționată a schimbat hotărâtor situația de drept a unor categorii de țărani de pe domeniu.

Menirea baronatului liber din Deva a fost la început, în secolul al XVI-lea, numai militară. De-abia în secolul al XVII-lea dobândește și un al doilea rol, pe cel economic. Pe plan militar, acesta avea obligația de a recruta de pe moșiile aflate pe teritoriul domeniului ostașii trebuincioși cetății Deva, iar pe plan economic să realizeze veniturile necesare întreținerii cetății. Trebuie să subliniem că domeniului i-au aparținut Deva, cu un anumit număr de moșii, precum și Dobra, cu numeroase moșii. Dobra, având rosturi militare mai vechi, a avut privilegii dobândite de la regii Matei în 1475, Vladislav al II-lea în 1492 și de la voievodul Transilvaniei Ioan Zapolya în 1515. Toate aceste au fost confirmate de împăratul german Ferdinand I în 1552¹⁶. Deva avea privilegii fiind târg și sediul baronatului. În cadrul baronatului, ambele târguri și-au păstrat privilegiile avute. Documentar, în 1603 Dobra este menționată ca district¹⁷. Datorită acestor împrejurări, recrutările ostașilor pușcași s-au făcut în mare parte din Deva și din satele din jur.

Nu este lipsit de interes să arătăm și imunitățile feudale ale baronatului liber, care erau numeroase. În practică, după împrejurările locale, acestea s-au exteriorizat astfel :

a) teritoriul baronatului liber Deva nu aparținea comitatului nobiliar ;

b) comitele comitatului nobiliar sau funcționarii săi erau opriți să intre pe teritoriul baronatului liber pentru a încasa dăjdi, gloabe etc. ;

c) de asemenea nu au fost admiși pe teritoriul baronatului comitele sau funcționarii săi pentru a urmări pe hoții refugiați acolo ;

d) la fel, baronatul nu a extrădat stăpînilor feudali pe iobagii fugiți și refugiați pe teritoriul baronatului ;

e) toți supușii care se aflau pe teritoriul baronatului nu se judecau de către comitatul nobiliar, baronatul avînd organe proprii¹⁸.

Din cele arătate mai sus rezultă că baronatul liber Deva a avut largi privilegii de natură militară, financiară, administrativă și judecătorească.

¹⁴ Akos Timon, *opt. cit.*, p. 527.

¹⁵ Dr. Dezsö Márkus, *Magyar Jogi Lexikon*, vol. I, Budapesta, 1906, p. 600.

¹⁶ *Hunyadm. Tört. Régész-Evkönyv*, vol. XIV, Deva, 1903—1904, p. 69.

¹⁷ Andrei Veress, *Documente privind istoria Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei*, vol. VII, București, Edit. Cartea românească, 1938, p. 47.

¹⁸ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. V, Budapesta, p. 486.

Numai în baza acestora și-a putut îndeplini obligațiunile militare pe care le avea.

Țăranii români recrutați ca ostași ai cetății în cadrul baronatului aveau îndatoriri ostășești și anumite drepturi. După o definiție dată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se numeau în limba maghiară pușcași persoanele care după bunul plac al principilor, pentru a le servi interesele, au fost ridicate din starea iobăgească și scutite de sarcinile iobăgești, dobândind și situația de oameni eliberați. Totuși, ei au fost supuși contribuțiilor încasate obișnuit după poartă¹⁹. Raportată această definiție la țăranii de pe domeniul cetății Deva, reținem două elemente caracteristice. Primul este că, întrucât țăranii serveau în interesul principilor, ei au fost ridicați din starea iobăgească. Și, al doilea, că în serviciile militare pe care le făceau erau înarmați cu pușcă.

Ca să putem înțelege care erau interesele puterii centrale este neapărat nevoie să șinem seama de obligațiile militare ale acesteia. După hotărârile dietelor de care ne-am ocupat mai sus, acestea au fost: întreținerea cetăților în timp de pace și de război. În această întreținere se îngloba atât paza, cât și apărarea cetăților; de asemenea și trimiterea unui anumit număr de ostași pușcași „la ridicarea la oaste”, constituiți în ceată sub steagul principelui. Așa fiind, rezultă că îndatoririle țăranilor ca ostași ai cetății au coincis cu interesele militare ale puterii centrale.

Să revenim acum la denumirea de pușcaș. În limba română pușcaș înseamnă ostaș înarmat cu pușcă²⁰, iar în limba maghiară se înțelege persoana înarmată cu pușcă care obișnuia să îndeplinească anumite îndatoriri ca pușcaș²¹. Aceștia sînt menționați ca *sclopetarius*, *venatores*, *pixidarii* în documentele latine. Și, în sfîrșit, în limba italiană sînt menționați ca „archebuzieri”²².

Trebuie să mai arătăm că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea majoritatea țăranilor erau înarmați cu lănci în cazul unei ridicări la oaste. În 1565, în Transilvania, la ridicarea la oaste proporția armelor folosite era următoarea: din zece țărani, opt aveau asupra lor lănci, unul era înarmat cu arc și numai unul cu pușcă. Puterea centrală însă, ținînd seama de tactica de luptă nouă și de armamentul superior, a prevăzut ca ostașii cetăților proprietate a statului să fie înarmați cu puști. De aici numirea lor de „pușcași”.

Printre sarcinile pe care le aveau pușcașii în calitatea lor de ostași ai cetății, important a fost serviciul de pază, de strajă la cetatea Deva. Acest serviciu a cuprins îndatorirea de a păzi, de a apăra cetatea atât în timp de pace, cât și în război. Ei au îndeplinit serviciul menționat la porțile

¹⁹ I. Benkő, *Transylvania*, vol. I, Vindobonae, 1878, p. 523.

²⁰ *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1957, p. 637.

²¹ Gergely Czuczor, János Fogarasi, *A Magyar nyelvi szótára* (Dicționarul limbii maghiare), vol. V, Budapesta, 1886, p. 375.

²² *Dicționar italian-român*, București, Edit. Științifică, 1963, p. 54.

cetății²³. După o descriere a inventarului cetății din 1640, în cetate au existat trei porți: poarta principală, poarta inferioară și poarta superioară. Înaintea porților inferioară și superioară, prin care se intra în cetate, erau poduri suspendate. La toate cele trei porți au existat și case pentru adăpostirea ostașilor care stăteau de pază²⁴.

Tot în obligația pușcașilor de a face pază la cetate se îngloba și aceea de a face serviciul de poteră și iscoade în jurul cetății. Aceasta, după cum se va vedea, era motivată de faptul că, potrivit configurației geografice, partea de nord și de răsărit a stîncii pe care se afla construită cetatea era abruptă și inaccesibilă; în schimb, la sud și la apus, cetatea era înconjurată de păduri. Din aceste părți dușmanul putea să se apropie și s-o atace. Pentru securitatea cetății deci se făceau serviciile menționate. Serviciul de poteră se făcea și pe drumurile care duceau la graniță, la cetățile Ilia²⁵ și la târgul întărit Dobra²⁶ care constituiau avanposturile cetății Deva.

Pe lângă serviciile arătate mai sus, pușcașii mai erau trimiși și în diferite misiuni. Ne pare întemeiat dacă susținem că, întrucît în Deva se aflau vama și portul de sare, pușcașii au fost trimiși să supravegheze drumurile care duceau la vamă și transporturile de sare pentru străinătate. S-au făcut, desigur, și alte trimiteri în interesul puterii centrale. Aceste trimiteri nu erau limitate; ele se făceau oricînd și ori de cîte ori o reclama interesul cetății sau al principelui. Și, în sfîrșit, pușcașii mai aveau și îndatorirea de a se prezenta în tabără, în caz de război, în cete sub steagul principelui, la ridicarea la oaste sau la orice chemare a principelui. Ținînd seama de îndatoririle de serviciu pe care le-am urmărit, pușcașii cetății Deva erau ostași permanenți ai principelui atît în timp de pace, cît și în război.

Pușcașii mai executau și lucrări manuale la cetate. Lucrările de construcții și de reparații la ziduri, la bastioane și la șanțuri de apărare se făceau de către țaranii iobagi de pe domeniu pe un timp determinat pentru care aceștia erau remunerați²⁷. Lucrările de extensiune mai mică la cetate se făceau însă de către ostașii pușcași în întreg cursul anului.

Să vedem acum și drepturile pe care le aveau pușcașii. Țaranii pușcași erau scutiți de a presta sarcinile iobăgești, atît cele ordinare (renta feudală în muncă, produse și în bani), cît și extraordinare. Acestea din urmă cuprindeau: reparații de drumuri, cărăușie, încartiruirii etc.²⁸. Ei erau scutiți de impozite și dări. Astfel ei nu trebuiau să dea nici darea datorată de țaranii români după oi, numită *quinquagesima ovium*²⁹.

²³ „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle” (Revista de istorie economică a Ungariei), Budapesta, 1899, p. 413.

²⁴ „Hunyadm. tört. és régész. társ. évkönyve” (Anuarul Societății de istorie și arheologie din Comitatul Hunedoara), vol. XVI, Deva, 1906, p. 6.

²⁵ László Kövári, *Erdélyi Építészeti Emlékei*, Cluj, 1866, p. 144.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Dr. Dezső Márkus, *Magyar Iogi Lexikon*, vol. III, Budapesta 1906, p. 785.

²⁸ I. Benkő, *op. cit.*, p. 523.

²⁹ Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomația*, vol. II, București, Edit. stiințifică, 1958, p. 350.

Puşcaşii erau lăsați în posesiunea sesiilor iobăgești pe care le dețineau de când erau iobagi³⁰. Pentru slujbele ostășești prestate, ei au fost eliberați. Au fost scoși din starea de iobăgie și ridicați în categoria oamenilor liberi³¹. În epoca principatului, acestei categorii îi aparțineau și minierii, tăietorii de sare, corăbierii etc. După starea lor socială, nici o categorie din cei menționați nu avea șanse de a fi înnobilită. Numai puşcaşii o aveau deoarece au îndeplinit rosturi militare. Din acest motiv, puşcaşii se situau într-o categorie intermediară, adică între oameni liberi și nobili. Așa fiind, au și fost considerați nobili, „pe jumătate“³². Situația lor de drept însă n-a fost definitivă; ea era la bunul plac al puterii centrale. Dieta ținută în mai 1586 la Aiud se referă la domeniul cetății Deva ca fiind baronat liber³³. Și dieta din ianuarie 1607 de la Cluj îl amintește la fel³⁴.

Baronatul liber din Deva a existat până în 1650. În această perioadă, recrutarea țăranilor iobagi ca ostași puşcași ai cetății Deva a fost condiționată de două considerente. În primul rând, cel militar a urmărit ca țăranul recrutat ca ostaș al cetății să fie înarmat cu pușcă, iar cel economic ca țăranul „ales“ să aibă situația materială care să-i permită a-și procura pușca și munițiile trebuincioase. În această privință credem că a fost hotărâtor decretul adus în dieta din anul 1552, potrivit căruia țăranul cu o sesie de pământ era obligat să se prezinte cu pușcă și cu munițiile necesare la ridicarea la oaste³⁵. Însuși acest decret constituie o mărturie că pe acea vreme s-a produs deja stratificarea țăranimii pe teritoriul Transilvaniei.

În epoca principatului, o sesie întreagă de pământ posedată de țăranul iobag era de 32 de iugăre de pământ. Iugărul avea 1 200 stînjeni pătrați³⁶. Deci ostașul pușcaș a fost recrutat cu această bază economică. Pe lângă sesii întregi de pământ au mai existat și $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ de sesie³⁷.

Numărul de ostași puşcași era în funcție de necesitățile de apărare a cetății, precum și de ceata de ostași puşcași care trebuia trimisă la ridicarea la oaste sub steagul principelui.

La posibilitățile recrutării numărului trebuincios de ostași puşcași au contribuit mult și moștile care se aflau pe domeniu. După conscripțiile domeniilor din 1614 și 1658 au aparținut domeniului cetății Deva ținuturile Deva, Dobra și 33 de sate. Recrutarea s-a făcut în urma unui act intern de dispoziție a puterii centrale.

³⁰ I. Benkö, *op. cit.*, p. 523.

³¹ *Ibidem*.

³² Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenburgische Rechtsgeschichte*, vol. I, Sibiu, 1855, p. 367.

³³ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. III, Budapesta, 1886, p. 221.

³⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 486.

³⁵ Kálmán Barthos, *Erdély pénz hadügyei Iános Zsigmond Kóraban*, Budapesta, 1902, p. 29.

³⁶ Această sesie corespunde la 13,86 ha.

³⁷ Ignácz Acsódy, *A Magyar lobbágság Története* (Istoria iobăgimii maghiare), Budapesta, 1906, p. 275. ($\frac{1}{2}$ sesie = 6,90 ha, $\frac{1}{4}$ sesie = 3,45 ha și $\frac{1}{8}$ sesie = 1,75 ha).

În epoca baronatului nu sînt amintiți în hotărîrile dietelor ostașii pușcași de la Deva. Lucrul acesta se datorește faptului că baronatul liber a avut o organizație separată de cea a comitatului nobiliar. Pe de altă parte, între 1622 și 1658 puterea centrală reușește să domine nobilimea și astfel aceasta din urmă nu putea să se amestece în recrutarea țărănilor³⁸. Atîta timp cît a existat baronatul avem certitudinea că țărani aflați pe moșiile domeniului au fost folosiți ca ostași-pușcași ai cetății. Mărturie documentară despre ei avem numai atunci cînd sînt înnoșiți. Putem considera drept dovadă despre existența lor, în perioada domniei lui Ioan Sigismund (1559—1571), relatările italianului Giovannandrea Gromo. Aceste relatări, făcute în anul 1564, sînt deosebit de prețioase în ce privește organizarea militară a românilor din Transilvania la acea dată, deci la începutul baronatului liber Deva. Gromo era comandantul gărzii personale a principelui pe acea vreme. Așa fiind, trebuie să privim relatările lui ca ale unei persoane oficiale, care a făcut descrierile în perfectă cunoștință de cauză. El ne arată că armele țărănilor români erau : a) paloșul, b) măciuca de lemn bătută în cuie și c) sulita lungă dintr-un lemn noduros, de o lungime de opt pînă la zece picioare, cu un fier în vîrf lat de o palmă³⁹.

Armele mai sus descrise trebuie să le considerăm că erau armele specifice ale țărănilor români iobași, pe care le foloseau la ridicarea generală la oaste. Dar Gromo, în continuare, ne mai spune că sînt între români unii care se folosesc de archebuze slabe (arme de foc)⁴⁰. La acea dată, archebuzele erau de două feluri : mai mari și mai mici. Archebuzele mari se întrebunțau în cetate la apărarea zidurilor și a bastioanelor. Alături de archebuzele mari se exista archebuze cu efect distrugător mai slab, portative, numite puști. Între acestea sînt alese la apărarea turnurilor și a porților cetății⁴¹. Prin archebuzele slabe menționate trebuie să înțelegem deci puștile portative. E bine să arătăm că prin legea din anul 1514 s-a interzis ca țărani să poarte arme de foc. Dacă, contrar acestor dispoziții, în 1564 existau țărani români care se foloseau de arme de foc, aceia nu puteau să fie alții decît țărani care făceau servicii militare la cetățile domeniilor fiscale Chioar (Cetatea de Piatră) și Deva.

Nu este lipsit de interes să ne punem întrebarea pentru care motive puterea centrală din perioada baronatului liber a ridicat din starea iobăgească pe țărani iobași români aflați pe domeniul cetății și le-a acordat drepturile pe care le-am înfățișat. După părerea noastră, două motive au contribuit la aceasta : de ordin militar și financiar. Cel militar era important prin faptul că ostașii pușcași erau din regiunea respectivă și, fiind cuprinși în relații feudale de natură specifică, puterea centrală a avut

³⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 121.

³⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. 165—166.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Dicționar enciclopedic român*, vol. I, București, Edit. Politică, p. 175.

în permanență la dispoziție ostași și luptători credincioși. După descrierile lui Gromo, românii erau buni militari și războinici.

Despre încrederea pe care a avut-o puterea centrală în ostașii-puşcași ai cetății Deva ne oferă un exemplu convingător acțiunea principelui Ioan Sigismund. Acesta și-a ținut în siguranță în cetatea Deva și nu la reședința sa din Alba-Iulia bogățiile și comorile moștenite de la tatăl său, fostul rege Ioan Zapolya, și de la mama sa, Izabela, fiica regelui polon⁴².

De aceeași importanță a fost și cel financiar. Dar ca să putem înțelege acest motiv va trebui să vorbim de garnizoana cetății Deva. Garnizoana cetății era compusă din: a) ostași-puşcași, b) maiștri artileriști cu ajutoarele lor, c) ostași pedestri și d) ostași călări. Aceasta atît în timp de pace, cît și de război. Pe lîngă tunurile care se aflau în cetatea Deva ne este semnalat faptul că în 1615 au fost aduse aici și alte tunuri din Lipova⁴³. Ostașii artileriști erau angajați cu salariu lunar. Dietele ținute în anii 1564—1595 și 1596 au hotărît să se angajeze și ostași cu soldă⁴⁴, care erau fie pedestri fie călări și se foloseau și la cetăți. Considerăm că acești ostași cu soldă erau folosiți și ca instrumente de represiune față de iobagii aflați pe moșiile domeniului. În dieta din ianuarie 1558 s-a hotărît ca solda lunară a unui ostaș să fie 2 florini. În 1612, fiind ridicare generală la oaste, în cetatea Deva se afla o garnizoană de 200 de persoane. În 1626 garnizoana cetății Deva era compusă din 50 de ostași călări și 100 de ostași pedestri⁴⁵.

Toate categoriile de ostași arătați ca făcînd parte din garnizoana cetății Deva, cu excepția ostașilor pușcași, au primit soldă lunară. Ca plată, ostașii pușcași dispuneau de partea din sesia de pămînt, pe care o posedau încă de pe vremea iobăgiei lor. Desigur că neplata cu soldă lunară a ostașilor pușcași a însemnat un important capitol de economii bănești în întreținerea cetății, realizată în favoarea puterii centrale. Ca să putem aprecia mărimea acelor economii va trebui să arătăm și numărul aproximativ al ostașilor pușcași aparținători cetății. Numărul ostașilor angajați la cetatea Deva a fost determinat a) de numărul moșiilor aflate pe teritoriul domeniului, b) de numărul de ostași pușcași trebuincioși la paza și la apărarea cetății și c) de numărul de ostași pușcași necesari să formeze ceata care să se prezinte sub steagul principelui la ridicarea la oaste. De exemplu, la cetatea Chioar (Cetatea de Piatră), în 1604 făceau

⁴² „...Înainte de moartea sa, principele Ioan Sigismund a testat cea mai mare parte din comorile familiei Zápolya regelui polonez, german, sultanului și țării. Regelui polonez 40 000 de funți de argint nativ” (Sándor Szilágyi, *Erdélyország Története* (Istoria Țării Transilvaniei), vol. I, 1865, p. 366); „Darum hält der Fürst stets seine getreusten als Besatzung daselbst, und verwahrt dort seine grössten Reichtümer und Schätze” (*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, vol. II, Kronstadt, 1855, p. 17—18).

⁴³ Andrei Veress, *Documente privind istoria Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei*, vol. IX, București, Edit. Cartea românească, 1938, p. 42.

⁴⁴ *Erdélyi Dieták Uégzéseinek Foglalatja*, vol. II, 1838, p. 55.

⁴⁵ *Hadtörténelmi Közlemények* (Publicațiuni de istorie militară), vol. III, Budapest, f.a., p. 479.

servicii la cetate 62 de țărani eliberați, ca ostași pedestri, și 87 de nobili călări⁴⁶. Drept alt exemplu putem arăta că la cetățuia Ilia, care era avanpostul cetății Deva și care poseda 15 moșii, în 1640 făceau de serviciu 15 ostași pedestri și 6 călări⁴⁷.

Cetatea Deva, după cum s-a văzut, avea două târguri și 33 de sate. Pe lângă faptul că avea graniță comună cu teritoriile ocupate de turci, mai existau în Deva vama și portul de sare. Așa fiind, putem presupune că la cetatea Deva au făcut serviciul ostășesc anual aproximativ 60—70 de ostași pușcași. Astfel ne putem da seama că neplata ostașilor pușcași putea însuma anual 1 500—1 700 fl. economii în cheltuielile de întreținere a cetății.

Ostașii pușcași prestau slujbele ostășești la cetate, ca și la ridicarea la oaste, cu armele, cu munițiile lor, precum și cu alimentele proprii. După cum am arătat, ostașii pușcași mai făceau și lucrări manuale la cetate. Toate acestea, evaluate la prețul de piață, au adus anual mari economii puterii centrale. Aceste economii pot fi considerate pe drept cuvânt ca echivalente cu cele trei feluri de rentă feudală pe care le dădeau iobagii de pe domeniu.

Vom urmări acum slujbele ostășești privite din punctul de vedere al ostașilor pușcași. Toate slujbele arătate, care apăsau greu pe umerii lor, ostașii-pușcași, ca ostași ai cetății, erau datori să le îndeplinească cu credință față de principe. De această credință era legată și disciplina militară. Disciplina cerea ca în întreaga perioadă cât erau ostași-pușcași ai cetății să fie întotdeauna înarmați și oricând capabili să presteze slujbele militare cu care erau încredințați. Se făceau inspecții de către căpitanul cetății și, în caz că ostașii-pușcași contraveneau disciplinei, erau pedepsiți.

După cum am arătat, puterea centrală a avut de luptat în perioada principatului cu trei mari greutăți în stăruința ei de a păstra independența politică și autonomia țării. În primul rînd a trebuit să țină seama de rivalitatea neîncetată dintre Imperiul otoman și Imperiul habsburgic pentru stăpînirea acestei țări. Apoi de luptele pentru putere politică și economică ale mării nobilimi, grupate în „partide”. Și, în sfîrșit, de incursiunile turcilor în timp de pace.

Transilvania, devenind principat autonom sub suzeranitatea turcească, nu s-a putut bucura de o deplină siguranță la hotare. Aceasta din motivul că pașalele nu au putut lua măsuri eficiente ca anumite trupe turcești să nu facă incursiuni pentru jaf și pradă în timp de pace în părțile marginase ale Transilvaniei⁴⁸. În această situație se afla și cetatea Deva.

Datorită acestor împrejurări, cetățile de graniță din Transilvania se aflau în permanentă stare de luptă, de război. Așa fiind, ostașii pușcași ai cetății Deva nu au cunoscut niciodată la cetate o stare de adevărată

⁴⁶ *Magyar gazdaság történelmi szemle*, Budapesta, 1899, p. 413—414.

⁴⁷ *Hunyadmegyei tört. és régész. társulat évkönyve*, vol. X, Deva, 1899, p. 134—139.

⁴⁸ Sándor Szilágyi, *Erdélyország története*, vol. II, Cluj, 1876, p. 415.

pace. Și în condiții de pace ei își îndeplineau slujbele ca în timpul unei stări preliminare de război.

În lupta pe care o ducea cu magnații, puterea centrală s-a sprijinit în primul rând pe mica nobilime. Din acest motiv, în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, ea a ridicat din rîndul țărănimii elemente care se distinseseră în războaie sau prin alte merite, trecîndu-le în rîndul nobilimii⁴⁹. Acțiunea aceasta a puterii centrale s-a manifestat și pe teritoriul baronatului liber Deva, astfel că au fost înnobilați și unii ostași-puşcași ai cetății Deva. Avem mărturii documentare pentru acest fapt. Dintr-un document redactat la 1 februarie 1603, care cuprinde darea de seamă a bunurilor fiscale, aflăm că pe teritoriul domeniului Deva, în Deva și jur „au fost înnobilate 12 persoane dintre cele mai înstărite“ sub domnia principelui Sigismund Báthory⁵⁰ (1581—1599). De aici putem conchide că înnobilarea ostașilor-puşcași ai cetății Deva s-a făcut și în această perioadă de timp. Sub „cei mai înstăriți“ trebuie înțeleși iobagii cu sesii mai mari. Pe teritoriul comitatului de graniță militarizat, numai țărani au fost înnobilați pentru merite militare. Avem două documente prețioase în ce privește starea materială a ostașilor-puşcași ai cetății Deva înnobilați.

În documentul eliberat la 18 aprilie 1600 la Alba-Iulia, Mihai-Vodă ordonă notarului Berczi să introducă pe Ștefan Cozian în stăpînirea casei sale din Cozia, comitatul Hunedoara, dăruită lui acum din nou, fiind luată de la dînsul de decedatul Francisc Geszti⁵¹. Trebuie să arătăm că menționatul Francisc Geszti era unul dintre consilierii principelui Sigismund Báthory, ba chiar și înrudit cu acesta. În 1594 primise ca donație din partea principelui moșiile (satele) Sîntohalm, Almașul Sec, Cozia, Cîrjiți, Arănieș, Bîznic, Grid, Lăpușnicul Inferior, Abucea și tîrgușorul Dobra⁵².

Toate moșiile dăruite se aflau pe teritoriul baronatului liber Deva. Beneficiarul Francisc Geszti a decedat la 25 mai 1595. Rezultă că acesta a scos din posesiunea casei sale din Cozia pe Ștefan Cozian. Numitul Ștefan Cozian, înainte de a fi „tulburat“ în posesiunea sa, posedă o casă în Cozia, pămînturi, vii, livezi, păduri și cîmpii. Casa cu aceste bunuri trebuie s-o considerăm că a fost sesie iobăgească pe care o avea în posesiune Ștefan Cozian înainte de a fi devenit pușcaș al cetății Deva. Înseamnă că acesta a fost înnobilat și lăsat ca proprietar al sesiei țărănești înainte de anul 1594. În sprijinul afirmației că Ștefan Cozian era ostaș-puşcaș al cetății Deva avem în document două elemente confirmatoare. În primul rînd, se arată că a intervenit în favoarea acestuia Lupoian Pernica, căpitanul cetății Deva la acea dată, iar al doilea element îl constituie împrejurarea că însuși Mihai Viteazul îi dăruiește din nou casa cu cele aparținătoare. Se arată în document că aceasta s-a făcut datorită credinței de care a dat

⁴⁹ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, I. Morariu, *op. cit.*, p. 125.

⁵⁰ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. V, p. 212.

⁵¹ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. II, p. 85.

⁵² *Hunyadm, tört. és régész. társulat évk.*, vol. X, p. 81.

dovadă solicitantul. Tot din conținutul documentului aflăm că împreună cu căpitanul cetății s-au prezentat înaintea lui Mihai-Vodă și Ștefan din Vețel, Ștefan Virgin și George Praș din Deva și Stanislau Mihai de Rădulești. Toate satele menționate se aflau de asemenea pe teritoriul baronatu-ului liber Deva.

Un alt document, eliberat la 2 iulie 1619 la Deva, confirmă că ostașii-puşcași înnobițați cu casă mai aveau și alte bunuri imobiliare⁵³. Iată deci dovada de netăgăduit că la sfârșitul secolului al XVI-lea au fost înnobițați destui ostașii-puşcași ai cetății Deva.

Înnobilat, țaranul-puşcaș devenea proprietarul deplin și definitiv al acelei sesii de pământ. Clasa feudală însă, pentru a-i deosebi de nobilii care aveau moșii și iobagi, i-a numit nobili cu o casă. Potrivit unei hotărâri a dietei au fost considerați nobili cu o casă acei nobili care nu aveau iobagi. Trebuie să insistăm asupra faptului important că înnobilarea ostașilor-puşcași a adus cu sine formarea a două categorii de ostașii-puşcași: ostașii-puşcași simpli și ostașii-puşcași înnobițați. În pușcașii menționați în documentele din secolul al XVII-lea trebuie să vedem pe pușcașii înnobițați. Ostașii-puşcași înnobițați, în calitatea lor de nobili cu o casă, se situau în categoria nobililor, după nobilii cu moșii. Înnobilarea ostașilor-puşcași se făcea prin diplome ale puterii centrale. Dietele transilvănene s-au ocupat și de situația acestora. Astfel, dieta ținută în mai 1611 la Cluj a hotărât ca nobilul cu o casă să nu fie silit să presteze servicii țărănești.

Ostașii-puşcași înnobițați au rămas în continuare ostașii-puşcași ai cetății. Ei puteau fi chemați de principe oriocând și trimiși în diferite misiuni. Credem însă că îndatorirea lor principală era ca în caz de ridicare generală la oaste să formeze ceata de ostașii-puşcași sub steagul principelui.

În armatele principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I au existat ostașii-puşcași⁵⁴. Aceștia erau ostașii înnobițați de pe domeniile fiscale, deci și de pe domeniul cetății Deva. Autoritatea puterii centrale era mare pe vremea principilor menționați mai sus (1613—1629, 1630—1648)⁵⁵. Acești principii, pentru a-și crea o bază socială și militară mai statornică, au căutat să întărească mica nobilime prin înnobilarea unor elemente din rîndurile țărănimii libere și a pușcașilor din jurul cetăților care se distinseseră în lupte sau prin fapte de credință⁵⁶. Cu această ocazie au fost înnobițați și ostașii-puşcași ai cetății Deva.

Dovada o avem într-un tablou care înfățișează numărul nobililor în comitatele din Transilvania în 1642⁵⁷. În comitatul Hunedoara se aflau

⁵³ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 196.

⁵⁴ Dr. Iános Szendrei, *Magyar Hadtörténelmi Emlékek* (Monumente ale istoriei militare maghiare), Budapesta, 1896, p. 295.

⁵⁵ Istoria României, vol. III, p. 29.

⁵⁶ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, I. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1963, p. 190.

⁵⁷ *Magyar Gazdaság történelmi szemle*, Budapesta, 1895, p. 152.

în acel an 642 de nobili. În tablou este menționat că „nobilimea cea mai numeroasă se afla în comitatul Hunedoara, deoarece între nobili cei mai mulți au fost de origine română cu o sesie, sau, după cum au fost numiți în Transilvania, nobili cu o casă“. Dacă avem în vedere condițiile locale, în numărul de 642 de nobili aflați în comitatul Hunedoara au fost cuprinși în primul rând nobilii cu moșii și apoi țăranii cu sesii de pământ înnobilați din jurul Hațegului, țăranii cu sesii de pământ înnobilați din jurul Dobrei și, în sfârșit, țăranii-puşcași cu sesii de pământ înnobilați din Deva și împrejurimi.

Grupa întâi a nobililor a cuprins pe nobilii de origine maghiară și pe cnezii români ai satelor, înnobilați. La începutul secolului al XVII-lea aceștia erau 221 de persoane⁵⁸. Numărul lor în 1642, credem că putea să oscileze între 220 și 240 de persoane, ținând seama de existența mai multor domenii aflate în comitatul Hunedoara, pe de o parte, și de înobilirea țăranilor iobagi români în mare măsură, pe de altă parte.

Din cele trei grupe ale țăranilor înnobilați cu sesii, grupa cea mai numeroasă o formau țăranii înnobilați din jurul Hațegului. Ascendenții acestora au fost înnobilați încă în perioada domniei lui Ioan de Hunedoara, drept răsplată că l-au urmat și au luptat contra turcilor⁵⁹.

Dintr-o listă a nobililor cu o sesie ridicați la oaste în 1683 din Hațeg și din 19 sate din jur aflăm că erau 312 persoane, menționate nominal⁶⁰. Iar în 1764 au fost înglobați în Regimentul I de graniță român, cu sediul la Orlat (Sibiu), țăranii români nobili cu sesii din Hațeg și din 17 sate⁶¹. Văzînd aceste date, credem că în 1642, în Hațeg și în jur, puteau să fie 250—260 de români nobili cu sesii.

Ţăranii din Dobra și din jur au păzit și au apărat Dobra întărită, precum și defileul Dobrei. După cum am arătat, ei aveau privilegiile mai vechi. În 1764 nobili români cu sesii din Dobra și din alte două sate au fost înglobați în regimentul de graniță călări⁶². Așa fiind, presupunem că aceștia erau 40—50 de persoane în 1642. În ce privește situația pușcașilor nobili români cu sesii din Deva și din jur, s-a văzut că în 1603 erau deja înnobilate 12 persoane. Prezența lor ne este atestată și în armatele principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I⁶³.

În 1764 au fost cuprinși în Regimentul I de graniță român, cu sediul Orlat, pușcași nobili români cu sesii din 7 sate din jurul Devei⁶⁴. Nu

⁵⁸ Dr. Dezső Csánki, *Magyarország Történeti Foldrajza a Hunyadisk Kőröban* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor), vol. IX, Budapesta, 1919, p. 246.

⁵⁹ Camil Mureșan, *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, București, Edit. tinerețului, 1957, p. 58—59; Sandor Szilágyi, *Erdélyország Története* (Istoria Țării Transilvaniei), vol. I, Pesta, 1865, p. 136.

⁶⁰ *A Hunyadmegyei Története és Régészeti Társulat Evkönyve*, Deva, 1907, p. 132.

⁶¹ Elek Fényes, *Geografia Szótár* (Dicționarul geografic), vol. VI, Pesta, 1839, p. 210—213.

⁶² *Ibidem*, p. 216—219.

⁶³ Dr. Iános Szendrei, *Magyar Had Történelmi Emlékek*, Budapesta, 1896, p. 292 și 295.

⁶⁴ Elek Fényes, *op. cit.*, p. 216—218.

exagerăm dacă conchidem că numărul acestora în 1642 era de 90—100 de persoane.

Existența în cadrul baronatului liber Deva încă la începutul secolului al XVII-lea a două categorii de ostași-pușcași, anume ostași-pușcași simpli și ostași înnobilați, a atras după sine și consecințe economice. Sesiile țărănești posedate de către ostașii pușcași simpli atîta timp cît aceștia aveau situația de ostași ai cetății au fost complet blocate. Sesiile aflate în posesiunea ostașilor-pușcași înnobilați au fost scoase din circuitul economic al sesiilor țărănești de pe moșiile domeniului. Această situație a însemnat și micșorarea considerabilă a sesiilor țărănești după care domeniul obținea cele trei feluri de rentă feudală.

În atari condiții, creșterea pieței interne și deci și a posibilităților pentru feudali de a-și valorifica cerealele-marfă a fost unul dintre motivele care au determinat puterea centrală să formeze rezerva seniorială în cadrul baronatului liber din Deva⁶⁵. Apoi și faptul că cerealele erau necesare pentru salarizarea în natură a zecilor de slujbași de pe domeniu și de la cetate a fost incontestabil al doilea motiv. Formarea rezervei senioriale a avut loc în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁶⁶. Existența acesteia ne este confirmată și într-o dare de seamă privind produsele realizate în 1642 pe domeniile fiscale⁶⁷. În privința domeniului Deva se amintesc produsele dobîndite atît din dijme, cît și cele din rezerva seniorială, însă împreună. Așa fiind, nu se poate stabili mărimea rezervei la acea dată.

S-a văzut că, după cum ne-o spune documentul din 1603, au fost înnobilați ostași-pușcași dintre cei mai înstăriți. Deci probabil cei cu o sesie întregă. Astfel avem dovada că diferențierea de stare materială a țăranilor aflați pe domeniu s-a adîncit încă pe vremea aceea și că implicit s-a ajuns la fărîmițarea sesiilor iobăgești. Paralel cu acest fenomen s-a produs și acapararea pămînturilor pentru a se forma rezerva seniorială. Raptul s-a făcut în dauna sesiilor iobăgești.

Existența rezervei senioriale pe domeniu în 1642 a însemnat, atît pentru ostașii-pușcași simpli, cît și pentru cei înnobilați, și fărîmițarea sesiilor lor. Sîntem de părere că, datorită acestor fenomene, atît ostașii-pușcași simpli la recrutarea lor, cît și ostașii-pușcași și înnobilați, nu posedau în 1642 mai mult decît cîte $\frac{1}{2}$ și $\frac{1}{4}$ de sesie de pămînt.

Procesul de fărîmițare a sesiilor a diminuat simțitor baza economică a ostașilor-pușcași simpli și a celor înnobilați. Avînd sesiile fărîmițate, cele două categorii de ostași-pușcași au trebuit să lupte cu mari greutate materiale pentru ca să poată face față slujbelor ostășești pe care le prestau la cetate și în timp de război.

În urma desființării baronatului liber din Deva, domeniul cetății a suferit importante transformări. Puternicii feudali, profitînd de lipsa de

⁶⁵ Șt. Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania în Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, 1956, p. 125.

⁶⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 125.

⁶⁷ *Tortenelem Tar* (Magazin istoric), Budapesta, 1895, p. 173.

interes și de incapacitatea unor principii, au luat numeroase hotărâri, toate în favoarea mării nobilimi și în dauna țării⁶⁸.

Din punct de vedere politic, domeniul a fost înglobat în comitatul nobiliar. Ca urmare a acestui fapt, iobagii fugiți pe teritoriul domeniului trebuiau restituiți, iar așa-ziii „răufăcători“ aflați pe acest teritoriu puteau fi urmăriți de către organele comitatului.

Schimbarea situației de drept a domeniului a afectat și situația ostașilor-puşcași ai cetății atât pe tărâm militar, cât și financiar. S-a resimțit pe linie militară amestecul marilor feudali. Ei au intervenit ca recrutarea ostașilor-puşcași simpli și înnobilarea lor să fie limitate pe teritoriile domeniilor fiscale la un număr de 200. Conscriptia domeniilor din 1650 a cuprins 11 domenii considerate ca fiind ale fiscoiului. Din acestea însă numai domeniile cetăților Chioar, Deva, Gherla și Gurghiu au fost domenii fiscale de pe teritoriul cărora se recrutau ostașii-puşcași trebuincioși cetăților menționate⁶⁹.

Ca rezultat al creșterii influenței marilor feudali, atât recrutarea, cât și înnobilarea ostașilor-puşcași trebuia hotărâtă și de către dietă. Exemplu edificator îl avem în această privință în hotărârea dietei ținută între 24 mai și 15 iunie 1659 la Sebeș. Aici se arată (art. 17) că sub numirea de puşcași au fost conșcriși de pe domeniile fiscale 200 de ostași care au fost înobilati⁷⁰.

Din diploma principelui Acațiu Barcsai, de pildă, eliberată la 16 august 1659 la Alba-Iulia rezultă că de pe teritoriul domeniului cetății Deva au fost înobilati și li s-a acordat blazon (*armalis*), comun, puşcașilor Vasile și Ștefan Ulman, Ștefan Struș, Lupu Hațeg, Daniel Stoica, Mihai Stoica și Logofăt Chendris din Almașul Lung (Sec), Nicolae Ulman, George Petru, Nișca Neag și Toma Moda din Cîrjiți, Petru Cozian, Trif Borhan, Mihai Mariș și Petru Ciodor din Cozia, Ioan Mihăilă, Ștefan Mihăilă, Simion Iuliu din Vulceș, Nicolae Gașpar din Vețel, Petru și Andrei Mihăilă, George Mihăilă din Căoi, Dume Iuliu, Ioane Gașpar, Ștefan și Avram Mihăilă, George Muntean, Ioan Ancuș, Mihai Cionca din Bretelin, Oprea Varga din Muncelul Mic și Ioan Forău din Strigoanea⁷¹. Toate satele în care au locuit acești puşcași se aflau în jurul Devei. Blazonul lor comun este un scut în cîmpul căruia se află un ostaș călare care ține în mîna dreaptă o pușcă. Iată deci că asistăm la înnobilarea ostașilor-puşcași și cu blazon. Cei înobilati cu blazon se numeau armaliști; ei nu primeau însă ca donație și bunuri imobiliare⁷². În categoria nobililor ei urmează după nobilii cu o casă.

⁶⁸ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *op. cit.* vol. I, p. 221.

⁶⁹ Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte* vol. I, Sibiu, 1889, p. 367.

⁷⁰ Erdélyi Diacták Végzéseinek Foglalatja, vol. I, 1838, p. 166.

⁷¹ Hunyadm. Tort es Regesz. Tars. Evk., vol. X, Deva, p. 93.

⁷² Gergely Czuczor, Ianos Fogarasi, *A magyar nyelv szotara*, vol. I, p. 336.

De obicei armaliștii nu primeau o dată cu înnobilarea și bunuri imobiliare. Dar dintr-o diplomă a principelui Apafi eliberată la 30 iulie 1663 la Sibiu rezultă că ostașii-puşcași de la Deva înnoblați în 1659 au fost înzestrați cu casele lor, precum și cu cele ce țin de acestea⁷³. După părerea noastră, acești ostași-puşcași înnoblați cu blazon au posedat $\frac{1}{8}$ de sesie, dar acest lucru n-a fost menționat în diploma de înnoblare din 1659, deoarece $\frac{1}{8}$ de sesie a fost considerată ca sesie de jeler și nu de iobag⁷⁴.

Putem trage concluzia că și în perioada 1651—1688 sesiile țărănești s-au fărâmițat în așa măsură că s-a ajuns ca la înnobilarea ostașilor-puşcași aceștia să fie posesori de numai $\frac{1}{8}$ de sesie. Factorul determinant care a provocat fărâmițarea sesiilor țărănești a fost dezvoltarea tot mai mare a rezervei senioriale și în această perioadă.

Producția de grâu realizată pe domeniul cetății Deva este grăitoare în această privință. Astfel, pe rezerva seniorială, în anul 1667 s-au realizat 2 003 clăi de grâu, adică 1 001 cîble, în valoare de 4 000 de florini; în anul 1672 2 571 de clăi, adică 1 285 cîble, în valoare de 5 140 de florini⁷⁵. În schimb din dijmă, în același an (1667), s-au primit 1 107 clăi, adică 553 de cîble, în valoare de 2 212 florini, în anul 1672 940 de clăi, adică 470 de cîble, în valoare de 1 880 de florini.

Dar să revenim la recrutarea ostașilor-puşcași. În întreaga perioadă menționată, atât recrutarea, cât și înnobilarea lor au fost limitate și aprobate de către dietă. În dieta ținută la Alba-Iulia la 1 octombrie 1678 s-a hotărît să fie readuși la vechea situație pe care au avut-o pușcașii recrutați de pe domeniile fiscale dacă erau mai mulți decît 200. Și dieta ținută în 26 februarie 1681 la Șincul Mare s-a ocupat cu această problemă. S-a decretat din nou ca numărul ostașilor pușcași să fie redus, fiind prea mare⁷⁶.

Îndatoririle ostașilor-puşcași înnoblați cu blazon în 1659 sînt cuprinse în diploma de confirmare a principelui Apafi din 1663. Din aceasta rezultă că numiții erau obligați, cînd se ridica la oaste comitatul, să se prezinte cu cai buni și înarmați cu puștile lor lungi în tabăra principelui sau acolo unde era nevoie.

Trebuie să reținem că față de obligația ostașilor-puşcași înnoblați cu casă, care la ridicarea la oaste se prezentau în armata principelui, ostașii-puşcași armaliști se prezentau și în alte formații de luptă. Un element cu totul nou îl constituie faptul că ostașii-puşcași armaliști erau obligați să se prezinte la oaste cu caii proprii. Am putea considera această obligație ca fiind legată de faptul că, devenind nobili, armaliștii au fost scutiți de orice servicii către cetate.

⁷³ Hunyadm. Tört. es Régész. Tars. Evk, vol. X, p. 94.

⁷⁴ Ignacz Acsady, *A magyar iobbagysag története*, Budapesta, 1890, p. 225.

⁷⁵ Dr. Vencel Biro, *Az Erdelyi Fejedelmi Hatalom Fejlodese 1542—1690* (Dezvoltarea puterii principatului Transilvaniei 1542—1690), Budapesta, 1917, p. 135 (o cîblă = 100 kg).

⁷⁶ *Erdélyi Diaétak Uégzéseinek Foglatatja* vol. II, p. 17.

Și dietele s-au ocupat cu problema armaliștilor. În dieta din mai 1605 s-a hotărât ca armaliștii care locuiesc în orașe să fie obligați să se prezinte la oaste sub steagul comitatului. Dietele din martie 1620 de la Alba-Iulia și mai 1622 de la Cluj au hotărât ca armaliștii care posedă diplome de înobilare să-și publice diplomele în termen de un an. Și din această perioadă avem unele date privitoare la ostașii-puşcași înobilati. La 6 iunie 1665 principele Mihai Apafi înobilează pe Ioan Stoica din Almașul Sec⁷⁷. Datorită faptului că Almașul Sec se află lângă Deva, putem deduce că și acesta a fost ostaș-puşcaș al cetății Deva. Dieta ținută între 1 și 15 decembrie 1670 la Alba-Iulia confirmă că de pe domeniul Deva au fost înobilati un număr de 23 de ostași-puşcași⁷⁸.

Dietele ținute în decembrie 1670 și în noiembrie 1671 la Alba-Iulia au dispus ca ostașii-puşcași din regiunea Deva care au fost înobilati să însotească la dus și la întors delegația turcească care se îndrepta spre reședința principelui din Alba-Iulia⁷⁹.

Chiar dacă în diplomele de înobilare ostașii-puşcași au fost scutiți de orice contribuții și dări, în această perioadă — în a doua jumătate a secolului al XVII-lea — ei sînt supuși contribuțiilor. Așa, de exemplu, în dieta ținută la 17 noiembrie 1664 în Alba-Iulia s-a hotărât să fie constrînși la contribuții și ostașii-puşcași, și nobilii cu casă. Dieta ținută între 1 și 15 decembrie 1670 la Alba-Iulia a hotărât ca ostașii-puşcași înobilati de la Deva să plătească dările, iar dietele din ianuarie 1678, aprilie 1686 și iulie 1687 au obligat pe cei „înobilati cu casă” să plătească și ei tributul datorat turcilor.

Atitudinea dietelor se explică prin faptul că feudalii nu au considerat niciodată pe ostașii-puşcași ca adevărați nobili, din cauză că n-aveau moșii și iobagi.

În mai 1687 cetatea Deva a fost ocupată de trupele habsburgice. În Deva și în jur au fost așezate cinci companii de dragoni din regimentul Sarrau. De la această dată, ostașii-puşcași vor face serviciu la cetate numai dacă vor fi chemați pentru a li se încredința diverse misiuni. O dată cu diploma leopoldină din 4 decembrie 1691, Principatul Transilvaniei intră sub stăpînirea Habsburgilor. Aceasta a însemnat un nou regim de asuprire. Fiscalitatea și întreținerea armatei erau sarcini noi și deosebit de grele⁸⁰. Ca urmare, dieta ținută la Cluj la 1 decembrie 1692 a hotărât ca pretutindeni să se facă înscrierea ostașilor-puşcași, ca aceștia să fie înglobați în numărul de porți și să plătească dările după acest sistem⁸¹. Credem că în categoria ostașilor pușcași au intrat și cei înobilati cu casă, precum și armaliștii. Așa fiind, înscrierea s-a făcut pentru a se avea

⁷⁷ *Hunyadm. Tort. es Régész. Tarsulat Evk.* vol. X, Deva, 1899, p. 94

⁷⁸ *Ibidem*, vol. XII, Deva 1901, p. 168—169.

⁷⁹ *Erdélyi Diaéták Uégzéseinek Foglalatja* vol. II, Cluj, 1838, p. 197.

⁸⁰ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, T. Morariu, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

⁸¹ *Erdélyi Diaéták Uégzéseinek Foglalatja*, vol. II, p. 152.

o evidență a pușcașilor, pe de o parte, iar pe de alta ca ei să fie impuși la plata dărilor și la întreținerea armatei.

La o cercetare făcută de către doi juzi ai comitatului în ce privește moșiile în care au fost încartiruite trupele austriece în anul 1699 se menționează numai satele Cozia și Almașul Sec ca fiind locuite de ostași-pușcași. Credem că această situație nu este reală, deoarece, potrivit diplomei de înnobilare, se aflau ostași-pușcași înnobilați în 11 sate.

În condiții economice și financiare deosebit de grele, starea socială a ostașilor-pușcași a fost amenințată prin hotărârile politice și cu caracter de clasă luate de diete. A existat o dispoziție a guvernului ca nobilii să-și probeze cu acte starea lor socială de nobili. În această problemă, în dieta de la 10 martie 1702, ținută la Alba-Iulia, s-a hotărât ca toate contestațiile înaintate cu privire la listele cuprinzând pe noii armaliști din comitat să fie judecate rapid și nu printr-un proces îndelungat⁸². Desigur că această hotărâre a constituit un îndrumător la judecarea stării sociale fie a ostașilor pușcași simpli, fie a pușcașilor înnobilați cu case sau a pușcașilor armaliști.

Fără îndoială că nu se pot contesta rosturile militare importante pe care le-au îndeplinit țărani ca ostași-pușcași de bază și permanenți ai cetății Deva. Ei au făcut aceste slujbe în secolele XVI—XVII.

Țărani pușcași și descendenții lor, conștienți de drepturile dobândite ca oameni liberi, și-au apărât cu dârzenie acele drepturi. În cadrul comitatului nobiliar, ei s-au împotrivit și au refuzat să îndeplinească servicii iobăgești, invocând starea lor de oameni liberi. Datorită acestor manifestări, guvernul austriac, la înființarea regimentelor de graniță în 1766, a încadrat în Regimentul de graniță nr. 1 românesc, cu sediul la Orlat și pe descendenții foștilor țărani-pușcași, aflați în satele Almaș, Bretelin, Căoi, Cîrjiți, Cozia, Almașul Sec și Vețel de pe domeniul fiscal Deva⁸³.

Prin acest act, și după opt decenii au fost recunoscute, pe de o parte, meritele militare deosebite pe care le-au avut foștii țărani la cetatea Deva, pe de altă parte, au fost confirmate drepturile descendenților de a fi oameni liberi.

⁸² Erdélyi Diaéták Uégzéseinek Foglalatja, vol. II, p. 176.

⁸³ Elek Fényes, Geografiai Szotár, vol. VI, Pesta, 1839, p. 211.